

FENOMENUL CARCERAL ȘI LITERATURIZAREA

de

Roxana GHITĂ

1. COMUNISM, REPRESIUNE ȘI LITERATURIZAREA FENOMENULUI

Monstruoasele crime colective din secolul al XX-lea n-ar fi ajuns la acea scară pe care o cunoaștem în prezent dacă nu ar fi fost comise în numele unei așa-numite *ideologii*. Conform *DEX*, *ideologia* desemnează, în sens larg, „totalitatea ideilor și concepțiilor filozofice, morale, religioase, etc. care reflectă, într-o formă teoretică, interesele și aspirațiile unor categorii într-o anumită epocă”¹. Pentru Aleksandr Soljenițin, ideologia nu este un concept, ci o realitate. Este marxism-leninismul, *diamat* (materialismul dialectic și istoric), așa cum este el cunoscut de întreaga lume. În viziunea lui Soljenițin, această minciună generală, impusă, reprezentată de ideologie, este aspectul cel mai teribil al existenței oamenilor: este un lucru mai rău decât toate lipsurile materiale, mai rău decât absența oricărei libertăți civice, întrucât, pentru a supraviețui, are nevoie să-i pună în spatele grațiilor sau să-i extermine pe cei care îndrăznesc să gândească altfel, fiind responsabilă pentru curmarea vieții a milioane de oameni. Marxismul încetase să fie o simplă ideologie politică, devenind o credință, o „religie”, prin postularea ideii că muncitorimea era poporul ales de Dumnezeu, eliberatorul și mântuitorul omenirii. În asta consta puterea sa. Era o doctrină care declara că se sprijină pe o certitudine științifică, impunând o practică politică care viza transformarea totală a societății. Ea avea nevoie, de asemenea, de sprijinul unui grup social bine încheat: *intelighenția*. Cernîșevski a fost atât „creierul” intelighenției contemporane, cât și cel al generațiilor de mai târziu. Toate scrierile sale aveau în vedere pregătirea ideologică a revoluției, despre care credea că e singurul mijloc de a înfăptui fericirea poporului. Romanul utopic pe care l-

¹ *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Univers Enciclopedic, 1998, s.v. *ideologie*.

a scris în închisoare, *Ce-i de făcut?*, a servit drept manual pentru o viață perfectă pentru trei generații de revoluționari, putând fi considerat drept „catehismul nihilismului, cartea de căpătâi a inteligenței revoluționare”². Cernîșevski are o importanță crucială în istoria ideologiei: „Cernîșevski a întemeiat ethosul individual al revoluției. Viața revoluționară în Rusia devine o *imitatio* a lui Cernîșevski și a eroului său Rahmetov.”³. Acest personaj a devenit modelul existențial al lui Plehanov, al lui Lenin și al bolșevicilor, iar creatorul său s-a dovedit a fi cel mai important precursor al comunismului.

Istoria URSS nu s-ar putea imagina fără Lenin. Revoluția n-ar fi avut loc dacă el n-ar fi declanșat-o și n-ar fi ținut-o în mâini. Alain Besançon creionează un portret esențializat al acestuia: „De nenumărate ori mai intoxicat decât Robespierre și decât Marat, incapabil de a percepe lumea așa cum este ea, totalmente dominat de o viziune ireală a lucrurilor, el pare, dintr-un alt unghi, tot atât de lucid, implacabil, cinic, ca și principele machiavellian, tot atât de constant în neșansă ca Frederic al II-lea, tot atât de singur în planuri ca Bismarck, tot atât de decis și de cutezător ca Cezar și Napoleon.”⁴. Pentru Lenin, atât politica, cât și războiul, care este o continuare a politicii, vizează înfrângerea totală, eliminarea și anihilarea adversarului. Violența a fost ridicată de el „la rangul de sistem de guvernământ.”⁵. A organizat partidul bolșevic, care „trebuia să posede o doctrină din care să nu poată fi schimbat absolut nimic, urmând să instaureze o dictatură destinată să controleze viața în totalitatea sa.”⁶.

În momentul când a preluat puterea, Lenin a avut convingerea că nu numai întreaga Rusie, ci și Europa va fi de partea sa, exceptând o minoritate alcătuită din capitaliști și mari proprietari funciari. Însă, după ce puterea a fost preluată, pe măsură ce a trecut timpul, a reînceput procesul de trădare, de dezordine care exista înainte, iar reacția a fost aceeași: sciziune, epurare. Dar, de această dată, cu Lenin la putere, au fost extinse asupra întregului popor, au îmbrăcat o altă formă și au luat un alt nume: *represiunea*. Prin urmare, au fost organizate Armata Roșie, Ceka (creată la 7 decembrie 1917, ca organ de luptă împotriva contrarevoluției și sabotajului), detașamentele care distrugau satele, toate acestea acționând simultan.

Lenin a murit la 21 ianuarie 1924. La moartea sa, poliția era deja perfecționată, iar Gulagul era de multă vreme „deschis.”

² Nikolai Berdiaev, *Originile și sensul comunismului rus*, Traducere de Ioan Mușlea, Studiu introductiv de Vasile Boari, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, p. 76.

³ *Ibidem.*, p. 119.

⁴ Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, traducere de Lucreția Văcar, București, Editura Humanitas, 1993, p. 179.

⁵ François Furet, Ernst Nolte, *Fascism și comunism*, Traducere din limba franceză de Matei Martin, Prefață de Mircea Martin, București, Grupul Editorial Art, [2007], p. 43.

⁶ Nikolai Berdiaev, *op. cit.*, p. 149.

Rolul Gulagului era acela de a-i reeduca pe cei care nu se adaptau noilor cerințe, de a-i readuce pe calea cea dreaptă, calea arătată de comuniști și chiar de a-i extermina pe cei care nu cedau prin nicio metodă, acesta fiind cazul mai ales al deținuților politici. „Atunci când în Gulag se reușește obținerea omului nou, creatorii practici ai acestui homunculus sunt tortionarii, căci omul nou este reeducat și prin cuvânt, dar mai ales prin sânge.”⁷ În spațiul sovietic, absolut totul gravita în jurul unei nebuloase de închisori, colonii de muncă, ospicii, exiluri. În minele de aur de la Kolîma, speranța de viață era de cinci săptămâni, iar cei care reușeau totuși să evadeze, pierduți pe întinderea de gheață, pradă foamei și vânătorilor de recompense, ajungeau să se devoreze între ei. Deasupra intrării în lagărul de la Auschwitz era scris cu litere mari: *ARBEIT MACHT FREI* („*MUNCA TE ELIBEREAZĂ*”). Lavrenti Pavlovici Beria, călăul lui Stalin, șeful NKVD-ului în perioada stalinistă, a reușit să îl depășească pe Hitler în cinism și în fățarnicie atârând deasupra porții Kolîmei: *MUNCA ESTE O CHESTIUNE DE ONOARE, O CHESTIUNE DE GLORIE, O CHESTIUNE DE CURAJ ȘI EROISM*.

Primul mare impact asupra opiniei publice, deschizând oamenilor ochii în ceea ce privește realitatea vieții în lagăr, l-a avut opera lui Aleksandr Soljenițin *O zi din viața lui Ivan Denisovici*. În centrul operei lui Soljenițin se află *rezistența* și aceasta a revelat adevărul despre lagăre și despre întreaga societate care le înconjură. După *O zi din viața lui Ivan Denisovici*, a urmat *Arhipelagul Gulag*, carte care a oferit o imagine de sinteză a Gulagului și a arătat Occidentului ororile totalitarismului sovietic, aducând la lumină experiențele subumane din lagărele de reeducare prin muncă din URSS. La realizarea *Arhipelagului Gulag* au participat 227 de foști deținuți, iar Soljenițin a colectat amintiri, epistole, memorii, precum un colecționar de destine umane. Opera are o structură de *puzzle*, anumite teme și motive sunt reluate contrapunctic, însă totuși pot fi distinse cinci capitole mari: istoria Gulagului, portretul deținutului și condiția acestuia, prezentarea castelor de deținuți, rezistența în Gulag și ultimul, prelungirea Gulagului în libertate.

Adoptarea modelului sovietic și extinderea Gulagului și pe teritoriul românesc au început în 1944, când s-a conturat un protectorat sovietic. Sub masca vinovăției pentru participarea României la război, au fost luate primele măsuri legislative cu caracter represiv, s-a format aparatul represiv și au început arestările celor care nu împărtășeau ideologia și metodele de acțiune ale organizațiilor de extremă stîngă, precum și ale celor care nu

⁷ Ruxandra Cesereanu, *Călătorie spre centrul infernului. Gulagul în conștiința românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998, p. 11-12.

susțineau deportările și procesele politice. Potrivit unei statistici⁸ din 1964 care cuprindea principalele centre de detenție, în Văcărești erau 4665 de persoane, urmat de Gherla, cu 4282 de prizonieri, la Poarta Albă 3929, la Aiud 2941, la Pitești 2990, la Alba Iulia 2160, la Craiova 1914, la Satu Mare 1788, iar la Brăila 1740. Penitenciarul de la Sighet este locul în care, între 1950 și 1955, a pierit o mare parte a elitei politice românești. În ceea ce privește Canalul Dunăre-Mare Neagră, documentele arată că, în momentele de vârf ale lucrărilor, existau 19000 de deținuți pe toate șantierele.

O confesiune tulburătoare asupra torturilor inimaginabile care aveau loc în închisorile comuniste este cea a lui Franț Țandără, consemnată de Doina Jela în *Drumul Damascului*, confesiune cu atât mai autentică și mai tulburătoare, cu cât acesta este un fost torționar, cuprins de remușcări la vârsta senectuții. Tot Doina Jela a realizat, în *Lexiconul negru*, un inventar al figurilor torționarilor comuniști și al torturilor de un sadism greu de imaginat născocite de fiecare dintre aceștia, întrecându-se unii pe alții în inventivitatea lor macabră. O altă confesiune asupra ororilor regimului, cu un la fel de mare impact ca și cea a fostului torționar, este cea consemnată de Florin Constantin Pavlovici, în *Tortura pe înțelesul tuturor*, confesiune care vine de la polul opus, cel al victimei.

2. GENUL MEMORIALISTIC CARCERAL

Gulagul este un topos care configurează întreg secolul XX, mentalul omului modern născându-se între Buckenwald și Kolîma, după părerea lui André Glucksmann⁹. În imaginarul scriitorului modern, Gulagul se constituie într-un adevărat arhetip tematic, devenind chiar toposul obsedant al unui nou gen literar, unul memorialistic carceral. În general, preocuparea specialiștilor pentru acest gen se datorează interesului pe care opinia publică l-a manifestat față de tot ce a însemnat comunism și demascarea ororilor sale. Discuția este cu atât mai provocatoare cu cât a eșuat până în prezent orice încercare de a-i fixa un loc bine definit în perimetrul literaturii. Provocatoare pentru specialiști și pentru cititori, în general, este și limita variabilă între realitate, ficțiune și „pasiune”, în cadrul textelor aparținând acestui gen.

În planul literaturii române, căderea regimului comunist în 1989 a avut drept consecință apariția unor scrieri pe care atotputernica cenzură

⁸ Cifrele acestei statistici au fost preluate din lucrarea Luciei Hossu Longin, *Memorialul durerii. O istorie care nu se învață la școală*, București, Editura Humanitas, [2007] și din cea a lui Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România 1945-1964*, București, Fundația Academică Civică, 2000.

⁹ André Glucksmann, *Bucătăreasa și mâncătorul de oameni. Eseu despre raporturile dintre stat, marxism și lagărele de concentrare*, Traducere din limba franceză de Mariana Ciolan, București, Editura Humanitas, 1991.

le-a ținut sub lacăt de-a lungul unei jumătăți de secol. Genul memorialistic carceral românesc este alcătuit dintr-un corpus care numără în jur de trei sute de volume. Aceste cărți înglobează experiențele traumatizante ale victimelor închisorilor comuniste sau ale celor care, fără să fi fost încarcerați ei înșiși, prin investigațiile minuțioase pe care le-au făcut asupra mediului penitenciar în perioada comunistă, au creat lucrări memorialistice de mare impact. Majoritatea memoriilor par a se fi născut din nevoia de a purifica memoria de cea mai teribilă experiență, cea a detenției în închisorile comuniste, așadar dintr-o necesitate defulatoare și cathartică, dar cei care au trecut prin Gulag își transcriu experiențele infernale în egală măsură din simțul unei datorii morale și justițiare. Rememorarea rămâne însă o revanșă târzie și într-o mică măsură recuperatoare pentru cei ale căror vieți au fost marcate într-un mod tragic de trecerea prin spațiul concentraționar.

Ca specie literară, scrierile aparținând acestui gen se află între istorie și literatură, deși sunt mai degrabă tributare spațiului literar decât celui istoriografic. Ruxandra Cesereanu observă că acestea sunt constituite, în primul rând, dintr-o selecție subiectivă de amintiri, nu dintr-o redare cât se poate de precisă a unor evenimente istorice. Autorii își propun să evite calofilismul, ficționalul și literaturizarea, însă memoriile lor prezintă multe particularități stilistice, care nu sunt permise unei scrieri ce se pretinde a fi istorică. Deși în cazul acestui gen hibrid nu putem stabili cu exactitate raportul dintre istorie și literatură, se poate face o delimitare între două voci temporale distincte care apar în aceste scrieri: „pe de o parte cea a trecutului, evenimentială și faptică, pe de altă parte cea a prezentului, afectivă și stilistică.”¹⁰ Caracterul documentar și componenta subiectivității devin complementare în cadrul textului. Oricât de sinceră ar părea scriitura, ea conține o doză de imaginar, un imaginar de grad secund. Chiar dacă toți memorialiștii detenției au pretenția ca ceea ce relatează ei să fie perceput de către cititori ca adevărul pur, reactualizarea unor evenimente trecute, consemnate *après coup*, distorsionate într-un fel sau altul de către memorie duce la literaturizare, chiar dacă în unele cazuri aceasta ar putea apărea în mod involuntar. În ceea ce privește autorul, acesta narază ceva despre sine și creează, în mod intenționat sau nu, un personaj care transmite cititorului o anumită imagine a autorului, modul în care se percepe pe sine și modul în care ar dori să fie perceput de către cititori.

Așadar, având la bază o viziune generală asupra a ceea ce semnifică genul memorialistic carceral și controversele pe care le naște privind raportul dintre realitate și ficțiune, dintre istorie și literatură în scrierile încadrate în perimetrul său, acest studiu își propune evidențierea diferitelor abordări ale experienței carcerale, prin analiza a patru scrieri considerate

¹⁰ Ruxandra Cesereanu, *op. cit.*, p. 9.

reprezentative pentru formarea unei imagini de ansamblu asupra lucrărilor care alcătuiesc acest gen literar atât de eterogen: *Jurnalul fericirii* de Nicolae Steinhardt, *Rugați-vă pentru fratele Alexandru* de Constantin Noica, *Închisoarea noastră cea de toate zilele* de Ion Ioanid și *Fenomenul Pitești* de Virgil Ierunca. În ansamblu, analiza se va concentra asupra valorificării părții literare din fiecare dintre aceste opere și, astfel, asupra promovării genului memorialistic carceral ca gen literar.

3. LITERATURIZAREA CA SUBLIMARE A EXPERIENȚEI CARCERALE

Deși sunt încadrate în același gen, cele patru opere prezintă diferențe substanțiale atât în ceea ce privește scriitura, stilul, cât și modalitatea de raportare la perioada carcerală. Studiul de față propune o clasificare în două categorii a celor patru tipuri de scrieri, însă există diferențe semnificative de la una la alta și chiar în cadrul aceleiași categorii. Astfel, o primă categorie ar include *Jurnalul fericirii* și *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*, în care raportarea la infernul carceral se face prin stilizare și sublimare, prin intermediul credinței, în cazul lui Steinhardt, al filozofiei, în cazul lui Noica, și al culturii, în ambele cazuri.

Dintre cele patru lucrări, *Jurnalul fericirii* prezintă cel mai ridicat și pregnant grad de literaturizare a experienței carcerale, datorită sublimării acesteia prin intermediul credinței creștine, prin doctrina iubirii și iertării și, în subsidiar, prin intermediul culturii ca puternic element soteriologic. Datorită permanentei stări de extaz în care trăiește autorul după botezul din celula 18 de la Gherla, întreg mediul carceral, cu toată suferința pe care acesta o implică, este transfigurat, atenuat și stilizat la nivelul discursului.

În cazul scrierii lui Steinhardt, discuția implică aspecte mai complexe. *Jurnalul fericirii* este unul dintre jurnalele care prezintă o situație atipică în cadrul literaturii diariste și, în general, în literatura de tip autobiografic. Este o scriere care elimină încă de la început cronologia din cadrul discursului. Ne putem întreba dacă este sau nu un jurnal propriu-zis? Pe de o parte, ar putea fi încadrat în această categorie, întrucât utilizează majoritatea procedeele jurnalului, pe de altă parte însă, nu respectă două principii fundamentale ale diarismului: cel al calendarității, fiind eliminată încă de la început cronologia, și cel al simultaneității dintre actul scrierii și actul trăirii, existând un decalaj mare între istoria trăită și momentul consemnării ei. O soluție pertinentă la această dilemă o oferă Eugen Simion, care consideră că jurnalele de acest tip sunt, totuși, „jurnale intime dintr-o clasă specială: jurnalele unei experiențe, scrise *après coup*.”¹¹

¹¹ Eugen Simion, *Ficțiunea jurnalului intim*, vol. I, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001, p. 111.

Criticul stabilește locul lor în ansamblul genului biografic între narațiunea diaristă, narațiunea autobiografică și narațiunea memorialistică. Oricum, asupra demersului lui Steinhardt planează ambiguitatea, întrucât circumstanțele istorice nu i-au lăsat alternativa unui jurnal cronologic. Așadar, rămâne deschis răspunsul la întrebarea dacă modul de compunere a *Jurnalului fericirii* se datorează hazardului istoriei sau unei intenții literare bine definite. O altă marcă a construcției cu totul atipice a acestui jurnal sunt fragmentele „anunțate” de *Bughi Mambo Rag*. Aceste fragmente sunt contrapunctice, își răspund unul altuia la distanță de câteva pagini. Se pot face doar presupuneri asupra funcției acestor numeroase intruziuni repetitive în jurnal. Cei trei termeni se referă la trei stiluri de dans diferite, având în comun energia dezlănțuită pe care o implică. Este interesant faptul că *mambo* înseamnă „conversație cu zeii”, iar în acest context ar putea să i se atribuie sensul de „conversație cu Dumnezeu”. Textele cuprinse sub acest titlu abordează problematici dintre cele mai diverse, însă au ca element central și liant cultura. Ele creează impresia de haos discursiv, de dezarticulare textuală, însă emană o energie debordantă. George Ardeleanu vede în aceste fragmente „o formă de asumare (creștină, dacă vrei, și deopotrivă ludică) a polifoniei existențiale, a multiplicității sau plurivocității umane, o modalitate prin care Steinhardt duce până la ultimele consecințe ceea ce, cu un termen pe care M. Bahtin îl aplică literaturii lui Dostoievski, am putea numi *dialogism*.”¹² O altă posibilă semnificație care ar putea fi atribuită acestor texte este faptul că ar putea reprezenta fundamentul culturalității din ființa umană care iese la suprafață chiar și în condițiile celei mai grele opresiuni exterioare. Acesta rămâne singurul element soteriologic, alături de credință, în mijlocul totalei deznădejdi.

În *Jurnalul fericirii* sunt consemnate cele două experiențe fundamentale care se află îngemănate în destinul diaristului: cea a închisorii și cea a religiei, cea de-a doua fiind generată de cea dintâi. Experiența mistică presupune un traseu ascendent, presărat cu momente de revelație și cu minuni, până la botezul săvârșit în celula 18, la Gherla și până la îmbrăcarea rasei monahale, la mănăstirea Rohia. Jurnalul său este una dintre scrierile memorialistice fundamentale care redă, în primul rând, un itinerar interior, în care timpul se răstoarnă în permanență. Pentru diarist, experiența exterioară, cea a vieții în detenție, are efect catalizator asupra metamorfozei interioare. Treptele spiritualizării, parcursul interior spre convertirea la creștinism, sunt transcrise cu umilință, cu bucurie, cu *extaz*. Cuvântul *extaz* provine din greacă, unde înseamnă „a sta în afară”. Conform *DEX*, *extazul* reprezintă o „stare psihică de mare intensitate,

¹² George Ardeleanu, *Nicolae Steinhardt (monografie)*, Brașov, Editura Aula, 2000, p. 86-87.

caracterizat prin suspendarea aparentă a contactului cu lumea înconjurătoare, imobilitate, scăderea controlului asupra propriei persoane, euforie, halucinație etc. care apare sub influența unor ritualuri și practici religioase”¹³ sau, conform *Oxford Dictionary of Philosophy*, reprezintă „a state in which normal sense experience is suspended and the subject becomes joyfully conscious of higher things, although what the subject is aware of is then not typically communicable”¹⁴. După cum se observă, definiția dată de *DEX* surprinde aproape cu exactitate starea diaristului începând din momentul în care are revelația divinității, trăirile lui fiind de o intensitate copleșitoare, iar contactul cu mediul carceral sordid este suspendat, este sublimat prin filtrul credinței. Dumnezeu însuși e extaz, în viziunea lui Steinhardt, iar a fi creștin este o grandioasă aventură existențială pe care o descrie în termeni extrem de vii, de puternici: „...e clocot, e scandal, e «curată nebunie», mai îndrăzneț și mai exigent decât orice teorie extremistă de aventură, e *happening* - e cel mai formidabil *happening*. Creștinismul e dogmă, e mistică, e morală, e de toate, dar e în special un mod de a trăi și o soluție și e rețeta de fericire. Mai că aș spune că e supradeconectare, supra-LSD. Pe lângă doctrina creștină, cerințele și rezultatele ei, toate stupefiantele și halucinogenele sunt leac băbesc, diluție Hanemann minimală, roabă neolitică.”¹⁵.

Așadar, este un jurnal care vorbește despre închisoare în altă manieră decât o fac, de obicei, oamenii care trec prin ea, o manieră cu totul atipică, experiența carcerală fiind sublimată prin doctrina cristică a iubirii și a iertării. În același timp, această sublimare are ca efect formarea unui soi de „paravan” între lumea interioară a deținutului și realitatea sordidă. Chiar și scenele atroce din perioada detenției sunt relatate pe calea atenuată a aluziei și a blândeții unei moralități triste, dar luminoase.

Un „jurnal al fericirii” *avant-la-lettre* îl reprezintă scrierea memorialistică a Nicolei Valery-Grossu, *Binecuvântată fii, închisoare...* Titlul este preluat dintr-un pasaj al lui A. Soljenițin, în care acesta afirmă că în închisoare și-a făurit sufletul și binecuvântează rolul pe care l-a avut spațiul carceral în viața sa. De această dată, o femeie dezvăluie perioada petrecută în detenție și felul în care a ajuns să îl cunoască pe Dumnezeu, în mijlocul celei mai negre suferințe. O scriere similară este cea a lui Richard Wurmbrand, *Cu Dumnezeu în subterană*. Autorul este un înțelept dintr-o categorie aparte față de cea a lui Steinhardt, cel din urmă fiind un iluminat în detenție, pe când primul este un misionar care s-a pregătit îndelung înainte de a intra în închisoare pentru a

¹³ *DEX*, ed. cit., s.v. *extaz*.

¹⁴ *Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, 1994, s.v. *ecstasy*.

¹⁵ Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Ediția a VII-a, Ediție îngrijită, postfață și note de Virgil Ciomoș, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, p. 175.

propovădui cuvântul Domnului. Wurmbrand, pentru care această vocație misionară este primordială, nu consideră esențială uitarea sau iertarea călăilor, ci iubirea lor.

Noica oferă, de asemenea, în *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*, un fel de jurnal de detenție, care însă este mai degrabă ceea ce Nicolae Manolescu și Eugen Simion numesc *eseu autobiografic*, eseu în mare parte filosofic, în care există și o cronică a vieții carcerale. În scrierea sa, închisoarea, ancheta, reeducarea, călăii, toate sunt pretexte pentru reflecție și analiză, toate sunt sublimite prin intermediul meditației filozofice asupra învingătorilor învinși, asupra condiției omului modern și a culturii moderne, în general. În ceea ce privește problematica memoriei, a rememorării, autorul-personaj afirmă că înregistrează doar întâmplările teribile pe care le-a trăit, nu și chipurile torționarilor, pentru a nu-i recunoaște dacă îi va vedea vreodată după ce va fi pus în libertate. Însă și aceste întâmplări sunt, ca și la Steinhardt, înregistrate într-un mod atenuat, fără tragism, fiind permanente pretexte pentru meditația filozofică sau pentru valorificarea matricii culturale, pentru actualizarea în memorie a unor opere precum *Faust* sau *Zeroul și infinitul*, a lui Arthur Koestler. Așadar, din nou, literaturizarea experienței apare ca o consecință a acestei sublimări, a acestei transfigurări care dau un alt chip suferinței și mediului carceral, mult diferite de imaginea lui reală.

4. LITERATURIZAREA CA DENUNȚ AL ORORII

La polul opus se află o a doua categorie, care înglobează *Închisoarea noastră cea de toate zilele* și *Fenomenul Pitești*, mărturii care au o doză ridicată de realism și autenticitate, scrise cu un grad sporit de obiectivitate și luciditate, scopul lor fiind acela de a denunța oroarea și a încerca să păstreze vie în memoria colectivă imaginea Gulagului. Ele aparțin unui registru stilistic complet diferit, lipsit de podoabe literare sau artificii, elementul estetic lipsind aici aproape cu desăvârșire. În aceste scrieri, realitatea comunistă și a mediului carceral este redată fără cosmetizări, sublimări sau transfigurări. Deși stilul lor, mai ales cel al *Fenomenului Pitești*, pare mai degrabă jurnalistic, efectele de ansamblu sunt artistice. Granița dintre realitate și ficțiune este extrem de fină în cazul acestor două opere care par de o obiectivitate maximă la o lectură de suprafață.

În cazul scrierii lui I. Ioanid, apare refuzul sublimării faptelor și a trăirilor, acesta alegând realismul experienței trăite nemijlocit. El realizează o adevărată monografie a fenomenului carceral, impresionând prin memoria sa fabuloasă. Modelul ales a fost *Arhipelagul Gulag*, însă epicul este mai pronunțat decât la Soljenițîn. După cum autorul însuși mărturisește într-o notă din finalul primului volum, când s-a hotărât să își scrie memoriile de detenție, a făcut-o cu gândul ca tot ceea ce a reținut

memoria sa „să rămână mărturie și să folosească împreună cu multe alte dovezi ce vor trebui strânse, la reconstituirea întregului adevăr despre viața deținuților politici sub regimul comunist din România. Am încercat să fiu cât mai obiectiv posibil, relatând fără patimă despre cele trăite și văzute în jurul meu în cei 12 ani de detenție.”¹⁶. Ceea ce surprinde la memoriile lui Ioanid este imparțialitatea, lipsa unei judecăți aspre a călăilor, atât deținuții, cât și judecătorii, gardienii, torționarii fiind cuprinși la un loc în sfera memoriei expiatoare. Impresionează atât tonul calm, cumpănit, didactic, „nu o dată halucinant prin voința pur arhivistică”¹⁷, cât și metodele narațiunii care constă într-un itinerar narat minuțios, într-o acumulare de nume, destine, acte, liste, hărți, scheme ale închisorilor, galeriilor, desene explicative, toate cuprinse într-o cronologie strictă. Impresionează mai ales calmul și înțelegerea profundă a tuturor fenomenelor și caracterelor umane. El se dorește a fi un narator complet obiectiv, detașat, neutru, însă dimensiunea subiectivă se face simțită în diverse momente de-a lungul romanului. Oricât de fabuloasă pare a fi memoria autorului, apare și aici acțiunea timpului asupra memoriei, care duce la confuzii și distorsiuni, după cum autorul-narator însuși o mărturisește, intervenind acel imaginar de grad secund menționat anterior.

Lucrarea lui V. Ierunca este încheată din mărturiile victimelor care au trecut prin iadul reeducării de la Pitești între 1949 și 1952 și din documentele care i-au parvenit din țară, deoarece el se afla în Franța în momentul scrierii *Fenomenului Pitești*. Lucrarea sa exercită nu o fascinație estetică, ci o fascinație a ororii. Opera lui Ierunca prezintă cel mai mare grad de obiectivitate, iar literaturizarea pare aproape imperceptibilă în cazul acesteia. Însă și aici, la o analiză atentă, se pot observa elemente prin care ficțiunea se insinuează în text. În primul rând, apare o modificare a însuși conceptului de autor-narator, datele fiind oferite de un autor de „a doua mână”, care povestește cele aflate de la alții care au trăit ei înșiși experiența carcerală. Informațiile sunt filtrate prin propria sa subiectivitate, inclusiv titlul reprezentând o reflecție pur personală asupra experimentului reeducării. Deși, pe alocuri, dă impresia unui discurs cvasiștiințific, bazat pe date exacte, subiectivitatea auctorială se face simțită mai ales atunci când încearcă să sondeze starea psihică a victimelor, transformările interioare pe care le-au suferit ca urmare a reeducării, întrucât el nu poate decât să intuiască toate acestea, nefiind una dintre victimele experimentului. Din nou, intervine aici acel imaginar de grad secund menționat de-a lungul acestui studiu. Mai mult, în acest context al oferirii

¹⁶ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. I, București, Editura Albatros, 1991, p. 360.

¹⁷ Dan C. Mihăilescu, *Literatura română în postceaușism, I. Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, București, Editura Polirom, 2004, p. 161.

unor informații factuale asupra acțiunilor diabolice comise asupra unor ființe umane de către semenii lor, Ierunca extinde discuția asupra problematicii Răului, încercând să ajungă la rădăcina lui, să găsească o explicație pe care să o ofere și cititorilor. Concluzia care se desprinde din reflecțiile lui asupra Răului este că în vremurile moderne, în care minți machiavelice au creat Gulagul și torturi greu de imaginat, Răul nu mai este un atribut al diavolului, ca și în gândirea tradițională, nu mai este ceva exterior ce nu poate fi controlat, căruia nu poți decât să i te supui, ci Răul este interior, se află în oameni, în esența lor, prin ei fiind creat și perpetuat nu numai acest experiment atroce al reeducării, ci și întreg regimul comunist.

5. CONCLUZIE

Ca o considerație conclusivă, scrierile aparținând genului memorialistic carceral întăresc o idee enunțată de Antoine Compagnon, și anume aceea că „nu există o esență a literaturii, care este o realitate complexă, eterogenă, schimbătoare”¹⁸. Operele tributare acestui gen implică o mutație a însuși conceptului de literatură, așa cum era el cunoscut înainte de monstruoasele invenții ale secolului al XX-lea, lagărele de concentrare naziste și Gulagul comunist, întrucât apare o literatură a suferinței, sublimate sau nu, a ororii, și acestea nu pot fi cuantificate. Astfel de opere nu trebuie tratate cu criterii estetice prestabilite, ci literaturizarea experiențelor de acest gen poate fi determinată urmărind alte aspecte complexe, deseori ignorate, precum jocurile memoriei, autoanaliza și analiza celorlalți, sondarea propriului eu și construcția propriei personalități pe măsură ce se țese firul narativ.

BIBLIOGRAFIE

- Ardeleanu, George, *Nicolae Steinhardt (monografie)*, Brașov, Editura Aula, 2000.
- Badiu, Izabella, *Métamorphoses de l'écriture diariste à l'âge contemporain*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2005.
- Berindeanu, Florin, *Monarhia spirituală*, în „*Contrapunct*”, nr. 20, 1991.
- Besancon, Alain, *Originile intelectuale ale leninismului*, Traducere de Lucreția Văcar, București, Editura Humanitas, 1993.
- Berdiaev, Nikolai, *Originile și sensul comunismului rus*, Traducere de Ioan Mușlea, Studiu introductiv de Vasile Boari, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994.
- Bălan, Ion, *Regimul concentraționar din România 1945-1964*, București, Fundația Academică Civică, 2000.
- Cesereanu, Ruxandra, *Călătorie spre centrul infernului. Gulagul în conștiința românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998.
- Compagnon, Antoine, *Demonul teoriei. Literatură și bun simț*, Cluj-Napoca, Editura Echinoc, 2007.

¹⁸ Antoine Compagnon, *Demonul teoriei. Literatură și bun simț*, trad. de Gabriel Marian, Andrei-Paul Corescu, Cluj, Editura Echinoc, Cluj, 2007, p. 49.

- Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Univers Enciclopedic, 1998.
- Furet, Francois, NOLTE, Ernst, *Fascism și comunism*, Traducere din limba franceză de Matei Martin, Prefață de Mircea Martin, București, Grupul Editorial Art, [2007].
- Glucksmann, André, *Bucătăreasa și mângâtorul de oameni. Eseu despre raporturile dintre stat, marxism și lagărele de concentrare*, Traducere din limba franceză de Mariana Ciolan, București, Humanitas, 1991.
- Hossu Longin, Lucia, *Memorialul durerii. O istorie care nu se învață la școală*, București, Editura Humanitas, [2007].
- Iaru, Florin, *Drumul spinos al fericirii*, în „*Contrapunct*”, nr. 26, 1991, p. 3.
- Ierunca, Virgil, *Fenomenul Pitești*, Ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 1991.
- Ioanid, Ion, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. I, II, III, București, Editura Albatros, 1991.
- Jela, Doina, *Drumul Damascului. Spovedania unui fost torționar*, București, Editura Humanitas, 1999.
- Lejeune, Philippe, *Pactul autobiografic*, Traducere de Irina Margareta Nistor, București, Editura Univers, 2000.
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în postceaușism, I. Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, Iași, Editura Polirom, 2004.
- Moraru, Cornel, *Constantin Noica. Monografie, antologie comentată, receptare critică*, Brașov, Editura Aula, 2000.
- Mungiu, Alina, *Sindromul fratelui Alexandru*, în „*Contrapunct*”, nr. 31 (134), 1992, p.10.
- Noica, Constantin, *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*, București, Editura Humanitas, 1990.
- Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, 1994.
- Simion, Eugen, *Ficțiunea jurnalului intim*, vol. I, II, III, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001.
- Steinhardt, Nicolae, *Jurnalul fericirii*, Ediția a VII-a, Ediție îngrijită, postfață și note de Virgil Ciomoș, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001.
- Țeghuiu, Liviu, *Fenomenul proletcultist în literatura română*, Timișoara, Editura Mirton, 2000.
- Valery-Grossu, Nicole, *Binecuvântată fii, închisoare...*, București, Editura Univers, 1997.
- Wurmbbrand, Richard, *Cu Dumnezeu în subterană*, traducere din limba engleză de Marilena Alexandrescu-Munteanu și Maria Chilian, București, Editura „Casa Școalelor”, 1994.

IMPRISONMENT AND LITERARY SUBLIMATION

(Abstract)

This study has as a starting point the image of the Soviet Gulag, which has become the topos of a new literary genre, the carceral memorial genre, encompassing works written in jail or denouncing the atrocities committed by the communist regime. The study focuses on the works of some Soviet writers, the most representative being Aleksandr Soljenitîn, and mostly upon the works of the Romanian writers Nicolae Steinhardt in Jurnalul fericirii, Constantin Noica in Rugați-vă pentru fratele Alexandru, Ion Ioanid in Închisoarea noastră cea de toate zilele and Virgil Ierunca in Fenomenul Pitești, and it is concerned with presenting different attitudes towards the carceral experience and with valorizing the literary part in each of these works, thus arguing their well-deserved place in the sphere of literature.